

ХУҚУҚНИ АМАЛГА ОШИРИШНИНГ ШАКЛЛАРИ ВА УСУЛЛАРИ

Тошкент вилояти юридик техникуми
ўқитувчиси *М.Фархутдинова*

Аннотация

Хуқуқ тушунчасининг талқини унинг ижтимоий муносабатларнинг регулятори бўла олиши, тартибга солиш қобилиятига эгаллигида намоён бўлади. Хуқуқнинг инсон учун қадрият сифатидаги қиймати эса-унинг инсон онги ва иродасига таъсир ўтказишида кўринади. Айнан шу нарса хуқуқнинг ҳаракатланиши масаласини долзарблигини яққол кўрсатади. Ушбу мақолада хуқуқни амалга ошириш тушунчаси, амалга оширишнинг субъектларга кўра турлари ва хуқуқни амалга оширишнинг шакллари таҳлил қилинади.

Калит сўзлар: *хуқуқ, амалга ошириш, хуқуққа риоя қилиш, хуқуқни бажариш, хуқуқдан фойдаланиш, амалга ошириш шакли, амалга ошириш усули, фаол, суст, маргинал*

Хуқуқ амалга оширилган тақдирдагина шахс ва жамият учун маъно ва аҳамият касб этади. Агар хуқуқ ҳаётга тадбиқ этилмаса, у муқаррар тарзда жонсиз ҳолда қолади. Хуқуқ нормаларининг вазифаси шундан иборатки, улар шахс хуқуқларининг мазмунини аниқлашга ёрдам беради ва шу тариқа уни амалга оширишга имконият яратади. Агарда хуқуқ ижтимоий воқеликда намоён бўлмаса, ўз функцияларини тўлақонли равишда бажара олмайди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони билан тасдиқланган “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт Стратегияси” биринчи ва иккинчи йўналишилари мамлакатимизда инсон қадрини улуғлаш, адолат ва қонунийликни таъминлашни устувор вазифа сифатида белгилаб кўяр экан, ундаги вазифаларни бажариш орқали мамлакатимизда инсоннинг хуқуқ ва эркинликларини ҳимоялаш ва таъминлаш энг устувор вазифамиз сифатида амалга оширилмоқда. Президентимиз таъбирлари билан айтганда” қонунни қабул қилиш ишнинг бир қисми холос, асосий иш қонунни амалга оширилишидир”. Хуқуқни амалга ошириш эса, соддароқ баён этсак қонунни амалга оширишидир.

Хуқуқнинг асл қадр – қиммати, унинг инсон онги – иродасига таъсир этиш орқали инсонлар ўртасидаги муносабатларни тартибга сола олиш салоҳиятида намоён бўлади.

Яхши маълумки, ҳар қандай давлат хуқуқни ижод қилар экан, ундан муайян ижобий самара кутади. Бунинг учун хуқуқ амалга оширилиши, ҳаётга тадбиқ этилиши лозим. Хуқуқ нормалари бевосита ҳаётга, турмуш амалиётига жорий

этилган тақдирдагина жамият, инсон ва давлат учун фойдали ҳамда манфаатли бўлиши мумкин. Ҳуқуқ қанчалик изчил амалга оширилса, ижтимоий муносабатларни шунчалик самарали тартибга солишга эришилади. Ҳуқуқнинг жамият ҳаётида ўз амалини топиб, ижтимоий муносабатларни тартибга солишдек ижтимоий манфаатли вазифани бажариши унинг асосий функционал жиҳатини намоён қилади.

Ҳуқуқнинг ҳаракатланиши ёки амал қилиши – ҳуқуқнинг муайян макон, замонда тегишли шахслар доирасидаги ижтимоий муносабатларга қадриятлар нуқтаи назардан мақсадли, ахборот етказувчи омил ва бевосита тартибга солувчи таъсир этишидир.

Ҳуқуқнинг ҳаракатланиши давлатдан ажратилган ҳолда талқин этиш мумкин эмас. Ҳозирга қадар ҳеч бир жамият давлатнинг иштирокисиз адолат муҳитини таъминлай олган эмас. Ҳамма ерда давлат ҳуқуқий нормаларнинг ҳаракатланишини, амалга ошишини таъминлайди. Давлат ҳуқуқий тартибга солиш воситаларини яратади, ҳуқуқнинг пировард мақсадларига эришиш учун ушбу воситаларни ишга солади.

Ҳуқуқ ҳаракатланишининг асосий кўриниши сифатида ҳуқуқни амалга ошириш – давлат томонидан юридик мустаҳкамланган ва кафолатланган имкониятларни рўйбга чиқариш, уларни одамлар ва уларни ташкилотлари фаолиятида ҳаётга татбиқ этиш демакдир.

Юридик талқини ва моҳиятига кўра, ҳуқуқни амалга ошириш давлат – ҳокимият характерида эга бўлган фаолият бўлиб, у қонунда мустаҳкамланган иродага мувофиқ рўй беради. Унинг якуний натижаси – қонунларнинг талабини бажариш ёки ундаги тақиққа яраша ўз хатти – ҳаракатларидан тийилиш, уларни чеклашдан иборат бўлади.

Ҳуқуқни амалга оширишнинг юридик механизмлари хилма – хил бўлиб, уларнинг мазмуни у ёки бу мамлакат ҳуқуқий тизимининг хусусиятлари билан белгиланади. Мамлакатимиз ҳуқуқий тизимида ҳуқуқни амалга ошириш жараёни қуйидаги босқичлардан иборат :

Дастлабки босқич – табиий ҳуқуқни қонун даражасига кўтариш, уни норматив шаклда ифодаланиши.

Иккинчи босқич – қонунни амалга оширишнинг ҳар хил механизмлари ишга солинади. Бу механизмлар ёрдамида қонун қоидаларини субъектив ҳуқуқлар ва юридик мажбуриятларнинг муайян мазмунига ўтказиш амалга оширилади.

Яқунловчи босқич – ҳуқуқни бевосита амалга оширишдан иборат. Айнан шу босқичда ҳуқуқлар имкониятдан реал воқеликка айланади. Ва бу ҳуқуқ соҳибининг хоҳиш иродасига кўра юз беради, яъни ҳуқуқнинг амалга ошиш – ошмаслиги, агар амалга оширилса, бу қачон ва қай даражада юз бериши ҳуқуқ субъектига боғлиқ бўлади.

Дунё давлатларида ҳуқуқни амалга ошириш ўз хусусиятларига эга. Масалан, англо – саксон ҳуқуқи мамлакатларида (Англия, Шимолий Ирландия, Австралия, Канада, Янги Зеландия) ҳуқуқни амалга ошириш жараёни бошқача кечади. Роман-герман ҳуқуқий тизими давлатларидан фарқи ўлароқ, англо-саксон ҳуқуқ оиласига кирувчи давлатларда судьялар томонидан шакллантирилган ва суд прецедентларда ифодаланган нормалар ҳуқуқнинг асосий манбаи бўлиб хизмат қилади.

Норматив – ҳуқуқий ҳужжатларда кўрсатилган қоидаларни қўлланиш даражасига кўра, ҳуқуқни амалга оширишнинг тўрт хил шакли фарқланади :

1) Ҳуқуқий муносабатлар иштирокчилари учун умумий вазифалар ва принциплар ўз ифодасини топган қонунларнинг муқаддималарида кўзда тутилган талабларни рўёбга чиқариш;

2) Ҳуқуқ субъектларининг ҳуқуқий мақоми ҳамда ваколатлари доирасини ўрнатувчи умумий нормаларни татбиқ этиш;

3) Муайян ҳуқуқий муносабатларга тегишли бўлган ҳуқуқий нормаларни жорий этиш;

4) Ҳуқуқ нормасини ваколатли давлат органлари томонидан ҳокимона тарзда қўллаш.

Ҳуқуқни амалга ошириш ҳуқуқий муносабатлар субъектлари доирасига кўра ҳам таснифланади. Ҳуқуқни амалга оширишда иштирокчиларнинг жуда кўп гуруҳи қамраб олинади. Ҳуқуқни амалга ошириш субъектларига кўра , индивидуал ва жамоа томонидан ҳуқуқни татбиқ этиш фарқланади.

Ҳуқуқни амалга оширувчи субъектлар фаолияти хусусиятига кўра, ҳуқуқни амалга оширишнинг уч хил шаклини кўрсатиш мумкин – ҳуқуқ нормасига риоя қилиш, ҳуқуқ нормасини бажариш ва ҳуқуқ нормасидан фойдаланиш;

Биринчи шакл – ҳуқуқ нормаси талабларига риоя қилиш. Бу ерда тақиқловчи ва муҳофаза қилувчи нормалар амалга ошади. Риоя этиш амалга оширишнинг бир шакли бўлиб, у субъектларнинг юридик тақиқларга мос равишда иш кўришида ифодаланади. Бундай тақиқлар Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида, Жиноят кодекси ва маъмурий жавобгарлик кодексига белгилаб қўйилган. Фикримиз тасдиғи сифатида Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 42 - моддасида белгилаб қўйилган нормани эслаб ўтиш кифоя. Унга кўра, “ Хомиладорлиги ёки боласи борлиги сабабли аёлларни ишга қабул қилишни рад этиш, ишдан бўшатиш ва уларнинг иш ҳақини камайтириш тақиқланади”.

Иккинчи шакл – мажбуриятларни бажариш. Бу шакл ҳуқуқни амалга оширишнинг шундай шаклики, у ҳуқуқий қоидаларнинг бажарилишида ифодаланади. Амалга оширишнинг мазкур шаклида субъектлар хулқ – атвори фаол хусусиятга эга бўлади. Масалан, фуқаронинг чиқиндини махсус ажратилган

жойга ташлаши, пиёдани пиёдалар ўтиш йўлидан ўтиши ёхуд ишга ўз вақтида келиш, бир сўз билан таърифлаганда, ҳуқуқ субъектининг ҳуқуқ нормалари талабларини бажаришидир . Баъзан ҳуқуқ нормаларини бажаришда фуқароларимизнинг хулқ- атворидида суствлик ёхуд маргиналликни кузатамиз. Айрим фуқаролар бошқаларни кузатишидан ёки таъсир чоралар қўлланишидан қўрқиб ҳуқуқ қоидаларини бажарадилар.Бундай шахслар ҳуқуқни амалга оширишнинг чегарасида турадилар.

Учинчи шакл – субъектив ҳуқуқдан фойдаланиш. Фойдаланиш ҳуқуқни амалга оширишнинг шундай шаклики, у берилган руҳсатлардан келиб чиқувчи имкониятларни амалга оширишда ифодаланади. Субъектларнинг фаол хулқ - атвори бу шаклга хос хусусиятдир. Масалан, ҳимояланиш ҳуқуқи, мулк объектларини юридик жиҳатдан тасарруф этиш ҳуқуқи, сайлов ҳуқуқидан фойдаланиш ҳуқуқлари фикримизни яққол тасдиқлайди. Аксарият ҳолларда, фуқароларимиз ўзларининг ҳуқуқ ва эркинликларини билмасликлари сабабли, баъзан эса ҳуқуқнинг кучига ишонмасликлари, негилистик қаирашлари сабабли ўз ҳуқуқларида самарали фойдалана олмайдилар.ю бундай вазиятда эса ҳуқуқ шундай шахслар учун том маънодаги мазмун-моҳиятини намоён қилмайди.

Ҳуқуқни амалга оширишнинг риоя қилиш, бажариш ва фойдаланиш кўринишларида амалга ошириш давлат ва унинг органлари иштирокисиз юз беради. Фуқаролар ва ташкилотлар ўз ихтиёрлари билан, мажбурловсиз, ўзаро келишувга кўра ҳуқуқий муносабатларга киришадилар ва бу муносабатлар доирасида субъектив ҳуқуқлардан фойдаланадилар, мажбуриятларни бажарадилар ва қонунда белгиланган тақиқларга риоя қиладилар. Шу билан бирга, айрим ҳолларда, давлатнинг аралашувига зарурат туғилади, бундай аралашувсиз ҳуқуқни амалга ошириш мумкин бўлмайди. Ҳуқуқни амалга оширишнинг бундай шакли ҳуқуқни қўллаш деб номланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. “ Адолат” миллий ҳуқуқий ахборот маркази. Тошкент – 2023
2. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 486
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт Стратегияси тўғрисида” ги Фармони // [www/lex/uz](http://www.lex/uz)
4. Исломов З.М. Давлат ва ҳуқуқ назарияси. – Т.; Адолат, 2007. – 916б
5. Одилқориев Х. Давлат ва ҳуқуқ назарияси. Дарслик. – Т.; Адолат, 2018. 528б
6. Сайдуллаев Ш. Ҳуқуқни амалга ошириш. Ўқув қўлланма. Т.; ТДЮУ, 2019. – 58б